

EMANCIPATIE

Prof. em. Magda Michielsens

EMANCIPATIE: WAAROVER GAAT HET?

Emancipatie is een proces waarbij een persoon en/of een groep evolueert naar meer vrijheid, verzelfstandiging en grotere zelfbeschikking. De term verwijst zowel naar het proces als naar het resultaat ervan. Het vertrekpunt is een toestand van gebrek of gemis (materieel of psychisch), uitsluiting, ongelijke behandeling en/of ongelijke rechten. In de loop van het proces groeit een groter inzicht in de eigen situatie en ontstaat een duidelijker beeld van het resultaat dat men wil bereiken.

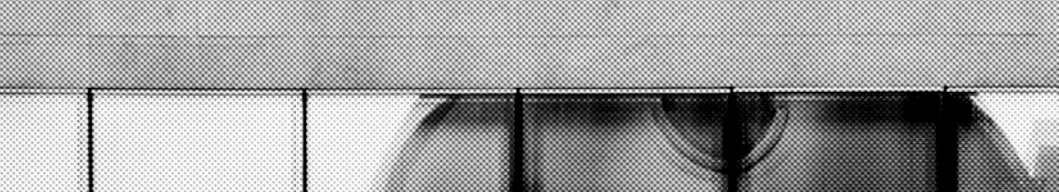
Emancipatie is nooit absoluut (niemand is ooit helemaal vrij op alle levensdomeinen) en altijd gerelateerd tot een bepaald doel. Emancipatie is niet voor eens en voor altijd. Het is een voortdurend proces. Nieuwe omstandigheden houden immers nieuwe uitdagingen in. Het emancipatieproces van een groep gaat zelden rechtlijnig naar het gewenste doel.

Een verwant begrip is *'empowerment'*. *'To empower'* betekent letterlijk 'macht geven aan anderen'. Het begrip wordt evenwel eerder geïnterpreteerd als 'een proces faciliteren waarbij iemand kracht verwerft en in staat gesteld wordt tot iets'. De term werd aanvankelijk vooral gebruikt in verband met het versterken van vrouwen in ontwikkelingslanden. Hij wordt tegenwoordig ook gebruikt in verband met de versterking of verzelfstandiging van personen uit achterstandsgroepen in onze samenleving.

EMANCIPATIE DOORHEEN DE TIJD

De term 'emancipatie' stamt uit het Romeins recht (*emancipatio*), het meerderjarig verklaren van een zoon door zijn vader. Etymologisch is het woord afkomstig van 'emanere', loslaten uit de hand. 'Emancipatio' betekende letterlijk ontslagen worden uit de 'patria potestas', het gezag van de vader.

Zelf denken, zoals het zich ontwikkelde tijdens de verlichting, is een geëmancipeerde manier van denken. Vóór de verlichting waren mensen onderworpen aan de regels van de Kerk. Emancipatie tijdens de verlichting was een vrijkomen van het onderdrukkend kerkelijk gezag. De

bekende woorden van de filosoof Immanuel Kant drukken het goed uit: 'Durf te denken' (1784). Dit was de emancipatorische boodschap van de verlichting.

In de strijd voor de bevrijding van slaven in de VS is het begrip 'emancipatie' heel prominent aanwezig. Hun vrijmaking gebeurde met de *Emancipation Act* (1863). Het ging toen, tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog, over de vrijmaking van de zwarte bevolking in het zuiden van de VS. Dit was de emancipatie van een groep, met de vrijheid van elke individuele persoon tot gevolg. Ook de burgerrechtenbeweging van de jaren 60 in de VS was een emancipatiestrijd van de zwarte Amerikaanse bevolking.

Het denken over emancipatie is sterk beïnvloed door de visie van Karl Marx (1818-1883). In de klassenstrijd kan en hoort volgens Marx de onderdrukte klasse haar vrijheid te bevechten op de heersende klasse. De bezittende klasse, de kapitalisten, kan maar bestaan door te onderdrukken. Het marxisme formuleerde zijn strijd als een strijd voor de emancipatie en humanisering van de uitgebuitenen, zo niet van de hele bevolking.

In de 19de eeuw ontstaan de zogenaamde 'oude sociale bewegingen' (vakbonden, boerenbewegingen, vrouwenbewegingen, vredesbewegingen). Sociale beweging impliceert collectieve actie rond een thema. Mensen die gevoelig waren voor een problematiek – en dat hoefden niet noodzakelijk de betrokkenen te zijn – voerden actie voor een algehele verbetering van de maatschappelijke positie van bijvoorbeeld arbeiders of vrouwen. Het ging om allerlei sociale hervormingen. Zo stredden vakbonden voor een verbod op kinderarbeid, een beperking van de arbeidstijd van volwassenen en voor een bescherming tegen ongezond en gevaarlijk werk. De vrouwenbeweging bepleitte onder meer een verbetering van het meisjesonderwijs. Sociale bewegingen werden gekenmerkt door een eigen visie op de wereld, eigen organisaties en een eigen cultuur.

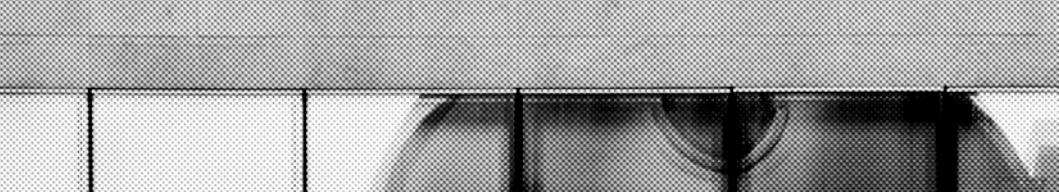
In de jaren 60 en 70 van de 20ste eeuw stredden vele 'nieuwe sociale bewegingen' voor bewustzijn en inzicht in de eigen situatie, voor gelijke rechten, zelfontplooiing en zelfbewustzijn en voor een reeks nieuwe vrijheden. Vooral de vrouwenbeweging (in het Engels en het Frans duide-

lijker herkenbaar als bevrijdingsbeweging: *Libération des Femmes*, *Women's Liberation Movement*) was toen een belangrijke maatschappelijke kracht. Emancipatie werd in die jaren ongeveer als synoniem van vrouwenemancipatie gebruikt. De thema's waren een betere opleiding voor vrouwen, grote deelname van vrouwen aan het maatschappelijk leven, economische zelfstandigheid via participatie op de arbeidsmarkt, gelijke rechten, legalisering van abortus, vrije keuze van samenlevingsvormen, de optie van seksuele vrijheid, ...

‘De emancipatorische boodschap van de verlichting: ‘Durf te denken’ (Kant, 1784).’

Het alfabetiseringswerk van Paulo Freire (1921-1997) in Zuid-Amerika was hierbij een belangrijke inspiratiebron, zowel in de praktijk als wat de theorievorming betreft. Freire ontwikkelde zijn visie als alfabetiseringswerker in Brazilië, als docent Portugees en als hoogleraar Geschiedenis en Filosofie van de Pedagogie. Voor Freire was analfabetisme een uiting van eeuwenlange uitbuiting en leven onder mensonwaardige structuren. Freire kwam tot de vaststelling dat mensen die onderdrukt worden de mechanismen van hun uitsluiting vaak hebben leren aanvaarden als ‘normaal’. De stem van de onderdrukker wordt een ‘verinnerlijkte stem’. De onderdrukten hebben leren kijken naar de samenleving met de ogen van hun onderdrukkers en aanvaarden zo de positie die ze toebedeeld krijgen. Bevrijding uit deze cultuur van het zwijgen kan plaatsvinden, zo toonde Freire aan, door een gezamenlijk bewustwordingsproces. Actievoerders, onderzoekers (participerende observatie), feministen, hulpverleners, vormingswerkers, gezondheidswerkers, opvoeders en buurtwerkers hebben in de jaren 70 op deze manier aan emancipatie gewerkt.

In de tweede helft van de jaren 90 begon de term ‘emancipatie’ min of meer uit de mode te geraken. Vrouwen en vrouwenemancipatie kregen

minder aandacht in vergelijking met andere 'kansengroepen'. Dit gebeurde gedeeltelijk omdat er veel was bereikt voor en door vrouwen en gedeeltelijk omdat er zich nieuwe eisen en problemen aandienden die als urgenter werden beschouwd. 'Gelijke kansen' en 'diversiteit' vervingen 'emancipatie'.

Tegenwoordig wordt emancipatie vaak gelijkgesteld aan gelijke kansen, gelijke rechten, gelijkheid en inclusiviteit. Het maakt deel uit van een bundel concepten die door media, beleid, Europese instellingen, middenveld en onderwijs als het mainstream begrippenkader wordt verspreid.

VERSCHILLENDE MANIEREN VAN KIJKEN NAAR EMANCIPATIE

FINALITEIT VAN EMANCIPATIE

We kunnen de verschillende doelstellingen trapsgewijs voorstellen:

- *Empowerment* is voldoende.
- Het doel is verzelfstandiging en het individu doet daarmee wat hij/zij wil.
- Het doel is verandering van de wet: men wil de nagestreefde rechten officieel erkend zien en toegekend krijgen.
- Het doel is brede maatschappelijke verandering.

Om te kunnen emanciperen moeten een aantal voorwaarden vervuld zijn. Zo is bewustzijn over de eigen situatie noodzakelijk. Daarnaast zijn voldoende veerkracht, energie en gezondheid om de zaak aan te pakken nodig. Men moet beschikken over voldoende mogelijkheden (communicatiemiddelen, een netwerk(je), financiële middelen, enz.) en uiteraard moet er ook bereidheid zijn tot emanciperen.

Mensen begeleiden bij hun emancipatieproces is mensen beïnvloeden. Het is oordelen over hun manier van leven, over hun manier van participeren aan de samenleving. Soms komen mensen en groepen niet tot emancipatie. Hier kunnen verschillende verklaringen voor zijn.

Volgens sommigen komt emancipatie niet tot stand vanwege materiële omstandigheden, anderen zijn ervan overtuigd dat de betrokken groep niet wil emanciperen vanwege ideologische, psycho-pedagogische of religieuze weerstanden.

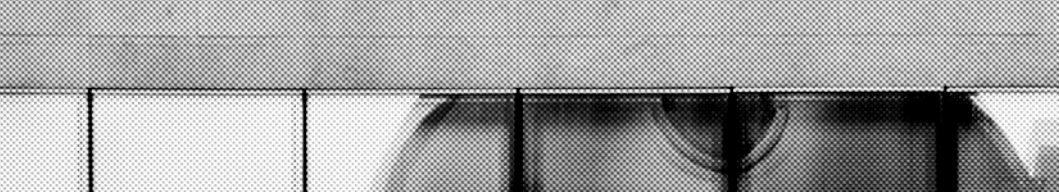
INDIVIDU OF GROEP

Emancipatie kan zowel op het niveau van het individu plaatshebben als op groepsniveau (emancipatie van vrouwen, van Vlamingen, van holebi's). Bij emancipatie op individueel niveau ligt de nadruk op de persoonlijke verandering. Bij emancipatie op groepsniveau ligt de nadruk op gelijke rechten, op afwezigheid van discriminatie en op gelijkstelling voor de wet.

Vaak neemt een individu zelf het initiatief om zich te verzelfstandigen: een extra opleiding volgen, zich bezinnen over zijn/haar situatie, lezen, met anderen spreken en zijn/haar situatie vergelijken, raad en informatie inwinnen, in therapie gaan, enz. Een ervaring van een gemis, een toestand van tekort of miserie, een gevoel van uitsluiting, een onbehagen e.d. liggen aan de basis van het proces. Het emancipatieproces is hier gelijk aan een bevrijdend ontwikkelingsproces. Het proces loopt uit op creatieve beslissingen: scheiden, van werk veranderen, alleen gaan wonen, breken met zijn/haar ouders, breken met zijn/haar godsdienst, verhuizen, zich aansluiten bij een vereniging of actiegroep, ...

In de liberale visie is emancipatie van individuen een bijdrage aan de algemene vooruitgang van de samenleving. Het draagt bij aan het beter realiseren van de Rechten van de Mens, het vergroot het humaan potentieel. Het is logisch dat in de liberale visie grotere vrijheid voor een groter aantal mensen een streefdoel is.

In de socialistische visie is emancipatie van individuen een tussendoel, een onderdeel van een strategie om de hele maatschappij ('het systeem') te veranderen. In deze visie is 'kritisch denken', wat steeds genoemd wordt als een bestanddeel van emancipatie, ook een synoniem van radicale maatschappijkritiek.

Het emancipatiedenken is historisch sterk gerelateerd aan socialistische, sociaal-democratische en links-liberale ideologieën. In het huidige tijdsgewricht is dit moeilijker te stellen. Zo stelt Shivant Jhagroe vast dat het vandaag moeilijker aan te geven is of er nog een dominante orde is en wie allemaal onderdeel is van de strijd tegen die orde. Er lijken steeds meer en nieuwe vormen van emancipatie naast elkaar te lopen en tevens met elkaar te botsen. Volgens Jhagroe zullen we dan ook van ‘emancipaties’ in het meervoud moeten spreken.

EMANCIPATIE: WAAR HET AL EENS WRINGT

VERSCHILLEN BINNEN ÉÉN GROEP

Bij een emancipatiestrijd van een groep hebben niet alle leden van de groep dezelfde doelstelling. De emancipatie van holebi's en transgenders wordt nagestreefd, maar niet alle holebi's en transgenders willen inhoudelijk dezelfde soort emancipatie. Zo ook zijn feministen meer een meer gaan spreken van ‘feminismen’. DE vrouw bestaat niet. Witte vrouwen, zwarte vrouwen, jonge en oudere vrouwen, lesbische vrouwen en migrantes kunnen zich niet allemaal vinden in hetzelfde emancipatiemodel. Het is een moeilijke kwestie, want als ‘de Vlaming’, ‘de vrouw’, ‘de holebi’ en ‘de zwarte’ niet bestaan, zijn (grote) emancipatiebewegingen in principe pas mogelijk als men bereid is tot pragmatische veralgemeningen.

EMANCIPATIE EN WETGEVING

Als de emancipatie van een groep lukt, volgt er – in geval van structurele onrechtvaardigheid – een wetswijziging. Niet alles is echter in wetten te vatten, en de grote gedrevenheid van actiegroepen (en beleidsmensen) leidt er soms toe dat overlappende en onnodige wetten worden ingevoerd. Een voorbeeld hiervan is de in 2014 tot stand gekomen ‘antiseksismewet’. Het gevaar van overregulering is een algemeen

probleem bij het tot stand brengen van nieuwe wetten na een emancipatiestrijd. Succesvolle voorbeelden van het proces van 'emancipatiestrijd' naar 'wetgeving' zijn: de echtscheidingswetgeving, erfenisrechten, het holebi-huwelijk, adoptierecht door holebi's en abortus.

EMANCIPATIE EN RELIGIE: OP GESPANNEN VOET?

Een godsdienst die optreedt als een dogmatisch systeem biedt weinig plaats voor emancipatie. In het secularisatieproces van de laatste decennia in het Westen hebben we de rigiditeit van het christendom zien afnemen. De bevrijdingstheologie – van Latijns-Amerikaanse oorsprong – is een belangrijke emancipatorische kracht geweest uit dezelfde periode als de nieuwe sociale bewegingen en emancipatorische leergroepen. De bevrijdende aspecten van de christelijke godsdienst werden opgezocht en naar voren geschoven. Priesters en gewone gelovigen legden de instructies van de behoudende Kerk naast zich neer.

Is dit ook mogelijk in andere geloofsystemen? De Koran bijvoorbeeld wordt door sommige moslims als het letterlijke en onveranderlijke woord van God (Allah) gezien. Het is niet voor interpretatie vatbaar en gelovigen kunnen de inhoud niet naast zich neerleggen. Andere moslimgeleerden springen hier soepeler mee om en stellen dat een aanpassing aan onze huidige plaats en tijd wel tot de mogelijkheden behoort.

MACHT EN CONFLICT

Wat voor de enen een 'gerechtvaardigde strijd' is, is voor de anderen een 'strijd uitlokken'. De Amerikaanse schrijver en *community organizer* Saul Alinsky (1909-1972) bood een handleiding om via kleine en grote ergernissen tot heftige protesten te komen. Zijn *Rules for Radicals* uit 1971 is aan Engelse en Amerikaanse universiteiten vandaag weer heel populair (spreekrecht verhinderen, protest tegen benamingen van gebouwen en diensten, protest tegen bepaalde cursussen en professoren, protest tegen standbeelden, opgedreven gevoeligheid voor alledaags racisme en

alledaags seksisme). Bij ideologische tegenstanders leeft de kritiek op de theorie van Alinsky sterk. De kritiek werkt met woorden, teksten en sociale media. De voorstanders zijn militanter en werken meer met acties, betogingen, spreekverboden en relletjes.

De conflicten die in een emancipatiestrijd spelen zijn, naast waardeconflicten, vooral machtsconflicten. De gevoeligheid voor onderdrukking varieert naargelang plaats en tijd. Onze tijd is een tijd waarin enerzijds de impact van (anonieme) externe krachten extreem is (internet, Facebook, overheid, wetgeving, Google, e-controle op beweging, geldtransacties, *face recognition*, overal camera's, ...) en waarin anderzijds mensen grote zelfbeschikking verlangen en hun eigen baas willen zijn. Het overheersend discours is heel emancipatorisch geworden. De realiteit laat meer het beeld van Big Brother zien.

LITERATUUR

Alinsky, Saul (1971). *Rules for Radicals: A Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. N.Y.: Vintage Books.

Campbell, Bradley & Manning, Jason (2018). *The Rise of Victimhood Culture. Microaggressions, Safe Spaces and the New Culture Wars*.

Basingstoke: Palgrave Macmillan

Déclaration des Droit Humain et du Citoyen. 1789.

<https://journals.openedition.org/linx/225>

Freire, Paulo (1972). *Pedagogie van de onderdrukten*. Baarn: In den Toren.

Illich, Ivan (1972). *Ontscholing van de maatschappij: het einde van een illusie?* Baarn: Wereldvenster, 1972.

Helleman, Staf (1990). *Strijd om de moderniteit*. Universitaire Pers Leuven.

<https://humanistischecanon.nl/venster/sociale-bewegingen/>

Maria Mies (1983). Towards a Methodology for Feminist Research. In Gloria Bowles and Renate Duelli Klein (eds.) *Theories of Women's Studies*. Boston: Routledge. pp. 117-139.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2008, oorspr. 1844). *Kommunistisch Manifest*. Pegasus: Uitgeverij EN.

Memorie van Toelichting bij het Decreet houdende de subsidiëring van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, 2017.

Michielsens, Magda (2005). 175 jaar vrouwen. *Gelijkheid en ongelijkheid in België 1830-2005*. Brussel: Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen.

Michielsens, Magda (2009). *Definiëring van het concept 'Seksisme'*. Brussel: IGVM.

Michielsens, Magda (2009). Alle soorten vrouwen. Analyse van de reële

bestaande diversiteit. In: Demoor, Marysa, Vandenbussche, Liselotte, Vandermassen, Griet & Van Durme, Debora (red.). *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies UGent*, 2009, Nr. 18, Gent: Academia Press.

Michielsens, Magda (2017). MyFeminism. Gastblog voor de Vrouwenraad in de reeks Beslist Feminist, 4 april.

<http://www.beslistfeminist.be/myfeminism/>

Mill, John Stuart (1989, oorspr. 1861). *De onderwerping van de vrouw*. Amsterdam: Boom.

Mill, John. Stuart (2010, oorspr. 1859). *Over Vrijheid*. Amsterdam: Boom.

Mommen, Andre (1979). *De strategie van het politiserend vormingswerk*.

Een marxistische analyse. Samson: Alphen aan de Rijn.

Neght, Oskar (1975). *Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren: bijdragen tot theorie en praktijk van de arbeidersvorming*.

Groningen: Tjeenk Willink.

Peeters, Marguerite (2001). *Hijacking Democracy. The Power Shift to the Unelected*. Washington D.C.: AEI.

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. U.N. 1948

https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/dut.pdf

Waterstof. Bubbels voor progressief Nederland. Themanummer

Emancipatie. Shivan Jhagroe: *Emancipatie ... wie wat waar? Naar een begripsbepaling*. # 56, mei 2011.